

VILÁG- TÖRTÉNET

14. (46.) évfolyam 2024. 2.

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **ÁRVAI TAMÁS KRISTÓF**
INFORMÁCIÓS HASZON VAGY VESZTESÉG?
- **FELFÖLDI SZABOLCS**
EGY ÁSATÁS A 15. SZÁZADI SELYEMÚTON?
- **SZÁSZ GÉZA**
UTAZÁSI LÁZ, INFORMÁCIÓÉHSÉG, ISMERETKÖZVETÍTÉS
- **KOVÁCS JANKA**
TECHNOLÓGIAI UTAZÁS ÉS ELMEÜGYI REFORM
- **MIHÁLYI DOROTTYA**
GYARMATI PROPAGANDA ÉS ELHALLGATOTT INFORMÁCIÓ
- **Z. KARVALICS LÁSZLÓ**
A VENDÉGBARÁTSÁG INTÉZMÉNYÉTŐL A SZELFITURISTÁKIG
- **SZEMLE**
SZABÓ-GAJMER BERNADETT, STRÓBL ERZSÉBET,
GORZÁS BENJÁMIN, DEMETER GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Az utazások, az utazók és az utazási irodalom világa információtörténeti nagytéma alatt (Z. Karvalics László – Szabó-Gajmer Bernadett)	175
<i>Tanulmányok</i>	
Árvai Tamás Kristóf: Információs haszon vagy veszteség? II. Sarrukín asszír király i. e. 714-es urartui hadjáratának értelmezési családjai	185
Felföldi Szabolcs: Egy ásatás a 15. századi Selyemúton?	
Giosafat Barbaro tanai kalandja és információtörténeti hozadéka	215
Sulyok Anita: Úton, útfélen. Giacomo Casanova helyváltoztatásainak információs hozadéka	231
Szász Géza: Utazási láz, információéhség, ismeretközvetítés. Francia utazók a reformkori Magyarországon	241
Kovács Janka: Technológiai utazás és elmeügyi reform. A pszichiátriai intézményesülés lehetőségei és mintái a 19. századi Magyarországon	257
Mihályi Dorottya: Gyarmati propaganda és elhallgatott információ a 19. század végi észak-afrikai útleírásokban	283
Z. Karvalics László: A vendégbarátság intézményétől a szelfituristáig. Az utazás szerepe a tudás makroközösségi akkumulációjában	299
<i>Szemle</i>	
A <i>Viatica</i> az utazástörténetre szakosodott folyóiratok között (Szabó-Gajmer Bernadett)	317
Moszkóvia rövid története (Stróbl Erzsébet)	320
Luther a protestáns emlékezetkultúrában. Luther-émlékművek 1817–1917 között (Gorzás Benjámin)	323
Regionális és nemzeti struktúrák Közép-Európában (Demeter Gábor)	326

Az utazások, az utazók és az utazási irodalom világa információtörténeti nagyító alatt

Az információtörténeti érdeklődést kezdettől fogva úgy vonzza a kereskedelmi utak kérdésköre, mint méretes bolygó a holdját.¹ Épp emiatt nagyon fontos, hogy az információtörténelem kérdései iránt érzékeny kutatóközösség egyre nagyobb hangsúlyt helyezzen a *nem kereskedelmi szándékkal indított utazások* legalább ennyire érdekes világára is – a korábbi hasonlaltal: a bolygó további holdjaira. A fény ne csak az állandó vagy majdnem állandó szárazföldi és tengeri útvonalakon zajló kereskedelmi tevékenységhez másodlagosan, harmadlagosan vagy sokadlagosan kapcsolódó információs viselkedésre essen, hanem *azokra az utazástípusokra is, amelyekre elsődlegesen információs céllal* került sor.² Új ismeretek megszerzésének reményében, nem elválasztva azt a majdani megosztás ethosától (vagy elvárt feladatától). Esetleg információ átadása vagy cseréje érdekében. Magánérdeklődést, közérdeklődést, politikai,³ katonai,⁴ kincskeresési-régészeti,⁵ gazdasági, kulturális vagy tudományos érdeklődést kielégítve. Információs élményszerzés vagy információs haszon-

1 1998-ban, a Kossuth Klubban debütált hat előadással az első hazai információtörténeti műhely, az ELTE-BME Információtörténeti Műhelykurzusa, a *Kereskedelmi utak mint információs csatornák a világtörténelemben* című konferenciával. Az eseménynek az ELTE részéről az azóta tragikus hirtelenséggel elhunyt Lugosi Győző volt a társszervezője, s érdemesnek látszik felsorolni az akkori előadókat és az előadascímeket: Z. Karvalics László: *Információs értékképz(őd)és a kereskedelmi utak mentén – Bevezető*; Kalla Gábor: *Információáramlás a kereskedelmi utakon. Esettanulmányok az ókori Elő-Ázsiából*; Karsai György: *A transzformáló Odüsszeusz (Az utazás során megszerzett információk felhasználása későbbi problémahelyzetben)*; Nagy Balázs: *Európai expanzió és kereskedelmi utak (11–13. század)*; Teke Zsuzsa: *Firenzei kereskedők, magyarországi információk*; Gecsényi Lajos: *Kereskedő, „postás”, hírszerző?*

2 A Szegedi Információtörténeti Műhely ebből kiindulva szervezte meg 11. konferenciáját (*Utazók, utazások, utazási irodalom: az információs többlet nyomában* címmel) 2023. május 26-án. A *Világtörténet* e tematikus számába az eseményen elhangzott előadások kibővített tanulmányváltozatai kerültek. A közzétett témák rövid leírását a konferencia előadásaiból készült absztraktkötet tartalmazza (Z. Karvalics – Szabó-Gajmer, 2023), ennek bevezetőjét kibővítve született meg ez a tanulmány, amely lábjegyzetekben igyekszik felvillantani egy-egy tanulmány helyét.

3 Sulyok Anitától kapunk érdekes képet arról, hogyan „használják” informátorként és hírszerzőként a helyét gyakran változtató Giacomo Casanovát is a 18. század közepi Európa kémei és besúgók hálózatait kiépítő, egyfajta információs háborút folytató hatalmi központjai.

4 Elég Árvai Tamás Kristóf e lapszámban közölt tanulmányát elolvasni, hogy kiderüljön: egy hadjáratról szóló asszír beszámolóknak is rendkívüli információs értéke lehet. Ennek megállapításához, az érvényes értelmezések megtalálásához azonban rendkívüli mennyiségű ismeretet kell mozgósítani.

5 Egy ilyen különleges, régészeti kutatásba forduló kincskereső akció leírását kínálja a válogatásunkban Felföldi Szabolcs tanulmánya, napjaink illegális ásatásainak egyfajta „ösképehez” vezetve az olvasót.

szerzés céljából. Külön kategóriát jelenthet az információs és tudásjóságok (kéziratok, könyvek, térképek, technológiai leírások, termelési know-how-k, szakemberek) megszerzése vagy felhasználása érdekében indított utazások története.

Ezekhez az igényekhez ott, ahol az utazás maga nehézségekbe ütközött, nagyon is megfelelőnek mutatkoztak az amúgy is szakadatlanul úton lévő kereskedők, akik megbízhatóak (megfizethetőek) voltak, hogy alapvető tevékenységük mellett „információs jószolgáltatot” is ellássanak. Ez a kora újkorig nagyjából állandóságot tükröző szcéna alakult át gyökeresen azzal, ahogyan a földrajzi felfedezések korában megszületett az „utazó”, hogy a katonai-gyarmati kihívások és expedíciók inspirációjától elszakadva fokozatosan felértékelődjön az emberek, a nyelvek, a szokások, a kultúra, az építészet, a természeti csodák, majd a mintául szolgáló képes gazdálkodási és közigazgatási gyakorlatok világa.

Az egyfajta „beavatási szertartásnak” tekinthető, Angliából indult, de gyorsan elterjedt *Grand Tour*⁶ a 16. század közepétől a 19. század közepéig küldte iparszerűen oktatási-művelődési céllal, felkészült kísérővel európai körútra az előkelő fiúgyermekeket. Sokáig arisztokrata, majd nagypolgári privilégium volt, de aztán a középosztály, sőt olykor az alsó középosztály előtt is mindinkább megnyílt a lehetőség, hogy az ahhoz tartozók a maguk módján hódolhassanak is az utazás szenvedélyének. A brit és amerikai *nouveau riche* köreiből pedig megnyíltak az utak, hogy a nők is előléphessenek kísérőből főszereplővé.

Mind ez ideig úgy tartotta a szakirodalom, hogy a veszélyek és a nehézségek miatt a modern tömegközlekedés 19. század végi kiformalódásáig kuriózumnak számítottak a *női utazók*. Csakhogy már a késő antikvitás Európájában is sokkal több női utazóval kell számolnunk, mint eddig gondoltuk,⁷ s ott találjuk őket azok között is, akik legkorábban írják le és osztják meg tapasztalataikat. Margery Kempe például, aki ugyan különös divinációit a világ elé táró céllal diktálta le misztikus elemekkel tűzdelt önéletírását, részletes betekintést kínált 1414-ben indult bizarr zarándokútjáról. Jeruzsálemet, Rómát, a Német-római Birodalmat és Spanyolországot is érintve számos élményt és tapasztalatot osztott meg olvasóival, a megpróbáltatásokból minden alkalommal erősödő hittel kikerülve.⁸

Információtörténeti szempontból a női utazók nem a társadalmi nemek problémájára eső nagyobb figyelem vagy az utazástörténet e kevéssé ismert vonatkozásának nagyobb felbontású megismerése miatt érdekesek.⁹ A női utazónak olykor eltérőek a motivációi, mások a lehetőségei, mások a korlátai, és a férfiakétól eltérő veszéllyel kell szembenézniük. Emiatt a nézőpontok és a peremfeltételek

6 A *Grand Tour* kifejezés egy utazási íróvá lett katolikus paptól származik. Richard Lassels (c.1603–1668) használta először 1670-ben kiadott *The Voyage of Italy* című könyvében.

7 Handley, 2011. 108.

8 A könyv 1936-ban modernizált szöveggel jelent meg, és csak utána, 1940-ben az eredeti középgangol nyelven. A leginkább használható (online is elérhető) kiadás: Kempe, 1996.

9 A University of Wolverhampton izgalmas projektje az utazásokról nyilvános közleményekben tudósító nők adatbázisát építette fel. *Women’s Travel Writing, 1780–1840. A Bio-Bibliographical Database* <https://btw.wlv.ac.uk/>. A projekt vezetőjének összegző tanulmánya: Colbert, 2016.

különbségei másfajta tapasztalatokhoz és másfajta érzékenységekhez vezetik őket.¹⁰ Így a tömeges sokszorosítás korában izgalmasan egészítik ki mindazt, amit a férfi utazóktól tudhat meg a világ.

Különösen érdekes ebből a szempontból tanulmányozni a 18. és 19. század vállalkozó kedvű magyar és nyugat-európai felfedezőnőit, akik egyre nagyobb helyet követelnek maguknak az utazástörténeti áttekintésekben (s az eddig ismeretlen kívül számos további név vetődhet még fel). Hiszen ki tudna ma Sass Flóra vagy Florence Baker regénybe illő történetéről, ha több mint félszáz éve egy késői leszármazottnak köszönhetően nem kerül elő a naplója egy fekete ládából, két füzetben, nyers pamutvászonba kötve, amit pedig a végrendelete szerint el kellett volna égetni?¹¹ Ebben az elrabolt székelyföldi lány az őt a török rabszolgasorsból kiváltó, majd feleségül vevő angol mérnökkel, Samuel White Bakerrel közösen átélt afrikai kalandokról, az Albert-tó felfedezéséről, a Nílus forrásvidékének kereséséről vagy a szudáni gyarmati expedíció során szerzett tapasztalatokról osztott meg „érzékeny női megfigyelésekkel átszőtt”, higgadt és tárgyilagos sorokat, „úgy, ahogy addig senki sem írt a korabeli nagy felfedezők közül”.¹² A naplóba számos rajzot is készített a meglátogatott afrikai lakóhelyekről, szokásokról, viseletekről, és kedvvel tért ki betegségekkel, konfliktusokkal, érdekes természeti jelenségekkel kapcsolatos részletekre.

Kortársa, Mocsáryné Fáy Mária viszont mindent megtett, hogy élményeit a lehető legszélesebb körben ossza meg. A majd ötvenévesen világjáróvá lett emancipált özvegy közel-keleti, indiai és közép-amerikai úti emlékeit és megfigyeléseit rendre újságcikkekben, majd azok könyvvé szerkesztett változatában adta közre, s ezeket nagy számban illusztrálta a maga készítette fotókkal. Tudatosan törekedett arra, hogy egy adott kultúra életének minden területéről készítsen feljegyzést, rendre kitérve a természeti környezetnek a Magyarországtól eltérő sajátosságaira. Így írásai nemcsak népszerűek voltak, hanem azokat értékesnek ismerte el a Magyar Földrajzi Társaság is.

A kora modernitásban tartalomként fogyasztott „utazási irodalom” tömegesedésének nemcsak a női szerzők ágyaztak meg, de jócskán hozzájárultak ennek irodalmi műfajjá („literatúrai divattá”)¹³ válásához.¹⁴ A műfaj szárnyalása pedig a jól

10 Számos további, speciális szempontot is lehet azonosítani, amelyek mind-mind befolyásolják azt, hogy az utazó milyen szemlélettel, berögződésekkel, előítéletekkel, érzékenységekkel fordul egy-egy meglátogatott ország felé. Kiváló példái ennek a gyarmatosító országokból a gyarmatok felfedezésére indulók és az ő szöveges tudósításai, amelyekről Mihályi Dorottya tanulmányából kapunk képet.

11 A napló teljes szövege mai napig nem hozzáférhető. Részletei megjelentek: Baker, 1987.

12 Az idézet forrása: Balázs-Piri, 2023. Az ismeretterjesztő cikk szerzője remekül érzett rá arra, amit Sara Mills (1991) be is bizonyít: a brit utazó nők mentesek attól a birodalmi elfogultságtól és gögtől sugárzó hangnemtől, ami a férfiak sajátja.

13 A „literatúrai divat” fordulat forrása Szentiváni Mihály *Közlemények Erdélyről* című, 1837–1838-as újtjáról számot adó munkája.

14 A magyar utazási irodalomról szóló tudományos termésről legújabban: Radnai, 2022; a korábbi időszakra (15–18. század) lásd: Kovács, 1990. Érdekes „párja” mindennek a Magyarországra irányuló utazások krónikája, amelynek egyik legizgalmasabb fejezetéről e lapszámban Szász Géza tollából olvashatunk, megismerve, hogy miként tette célországgá a 19. század elején fellobbanó francia „utazási láz” néhány évtizeden belül Magyarországot is.

eladható fordítások sokaságán keresztül nemzetek felettivé tette mások úti élményeinek olvasását,¹⁵ annak születési évétől függetlenül, egyfajta geográfiai és etnográfiai információrobbanáshoz vezetve.

Az idegen országokból származó tudósítások rendkívüli népszerűsége fennmaradt és tovább erősödött akkor is, amikor már szakosított hírügynökségek termelték iparszerűen a híreket a világ minden szegletéből (a 19. század közepétől), egy idő után helyszíni tudósítókkal, s akkor is, amikor a 20. század közepétől a televízióban az illusztrációk és az utazáson készült fotográfiák helyét átvette a (színes) mozgóképek. Végül a 21. századba lépve, új tartalomtípusként jelent meg a képmegosztó alkalmazások révén nyilvánossá tett fényképek tömege, amelyek közül a különlegességértékkel rendelkezők a másodlagos és sokadlagos megosztások és hivatkozások révén akár milliós nézettséget is elérhetnek. Ám a műfaji gazdagodás mögött a digitális kultúrafogyasztóknál is ott lüktet ugyanaz az igény, amely a korai utazási irodalom iránt is érdeklődést keltett: a csillapíthatatlan kíváncsiság a világ személyesen meg nem tapasztalt szegletei iránt. Nem véletlen, hogy a *travelogue* műfaji megnevezés egyszerre érvényes a naplószerű útikönyvre és annak modernebb, filmes változatára.

Girault-Fruet kísérletet tett a gazdag utazási irodalom „mélységi” tipizálására.¹⁶ Ennek során megkülönbözteti az utazó személyes *naplóját*, amely napról napra számol be az utazás minden mozzanatáról akár szárazföldön, akár vízen. Igyekszik objektív lenni és kiiktatni a személyes benyomásokat, érzéseket, és mindezt gyorsan közzétenni az utazás befejezése után. (Ennek a 19. századból Charles de Foucauld 1883–1884. évi marokkói utazása a példája, amely útleírásként, *Reconnaissance au Maroc* címmel látott napvilágot 1888-ban.)

Az elbeszélés (*relation*) irodalmibb igényű beszámoló, amelynek megjelenésére sokat, olykor évtizedeket kell várni. Willem Ijsbrantsz Bontekoë holland utazó és felfedező például 1618–1625 között járt a Holland Kelet-indiai Társaság területein. Több viszontagság után 1625-ben ért vissza Hoornba, ám útleírását csak 1646-ban adta közre. A magunk részéről idesorolnánk a „belső utazás” irodalmát is, amely a 19. század közepén a nemzet, a nacionalizált tér megismerése érdekében született meg,¹⁷ majd a szociografikus igényű művek sorával gyarapodott a 20. század első és második felében (kezdetben a „paraszti vidék”, később a munkáslét problémavilága iránti érzékenyítés szándékával, irodalmi igénnyel).

A *másodlagos elbeszélés* úgy keletkezik, hogy az utazó élményeit más szerző publikálja. Charles Pierre Claret de Fleurieu például felfedező, hidrográfus és

15 Az utazási irodalom fordítástörténete (és az annak révén „becserkészhető” recepciótörténet) önmagában is hatalmas kutatási terület. Legújabbban James Cook utazónaplói első magyar fordításának és kiadásának rövid krónikájából kaphattunk erről képet (Sz. Kristóf, 2023). A globális kontextusra érzékeny tanulmány erős inspirációt jelent ahhoz, hogy ne csak adott országok fordítási irodalmát kövessük figyelemmel, hanem legyen igényünk egy-egy emblematikus utazástörténeti mű különböző nyelvű fordításain keresztül tanulmányozni az elterjedés kronológiáját és befogadási mintáitait.

16 Girault-Fruet, 2010.

17 Radnai, 2022. 13.

politikus volt. Tudományos tapasztalatai egy részét arra használta fel, hogy ő írt Étienne Marchand kereskedelmi célú világ körüli útjáról 1790–1792 között.

Girault-Fruet a szándékuk szerint nem nyilvános közlésre, hanem a koordináció támogatására szolgáló leveleket külön kiemeli. Ezek az írások, az érintettek, a korok és a helyek szempontjából elképesztő változatosságot mutatva, a sokféle-képp használható pusztán történeti forrás kategóriájából akkor lépnek át az utazási irodalom világába, amikor azokat, az elérhető szövegtömeg növelése érdekében, az olvasói igényekre reagálva, szerkesztve megjelentetik. A magánlevél-forgalom darabjai mellett különösen izgalmas betekinteni a kontinenseken átívelő nagy szervezetek belső információk világába (az Európát és Ázsiát összekötő kereskedőtársaságok sokirányú hírcsereformáitól a misszionárius rendtagok és rendfőnökök üzenetváltásaiig).

A direkt információszerzés magas szintű tudatosságát és irányítottságát tükrözik azok a szinte önálló műfajjá lett elvárás- és előírás-kompozíciók is, amelyekkel az ifjú családtagokat vagy (főnemesek esetén) a megbízott írástudókat instruálták, hogy mire figyeljenek, mire legyenek érzékenyek külföldi útjuk vagy peregrinációjuk megkezdésekor. Ilyenek magyar földön is szép számban születtek. Az alapműnek tekinthető hazai válogatásba¹⁸ bekerült szövegek tartalomelemzéséből pontosan kihüvelyezhető, hogy milyen információhiány-típusokat milyen forrásokból és milyen módszerekkel vélnek megszerezhetőnek, és milyen relatív fontosságot vagy sürgősséget rendelnek hozzá. Ez folytatódik a 19. század utolsó harmadában is, csak immár a modernizációs cél vezérli mindezt – a világ minden pontjára „fűrkeszeket” küldő Meidzsi-adminisztrációtól akár Magyarorszáig is.¹⁹

Az utazás és az utazási irodalom történetét azért tekintettük át dióhéjban, hogy kedvet csináljunk ezen a történeti anyagon keresni és érvényesíteni az információ-központú nézőpontokat. Amikor nem az utazók és utazásuk bemutatása, dokumentálása, vagy az úti jegyzetekkel kapcsolatos filológiai részletek válnak fontossá, hanem az utazás révén előálló *információs többletformák keresése*, akkor nagyjából ilyen kérdések felvetésével érdemes elindulni:

- Az új ismeret milyen meglévő információkat, jelentéseket, tudást bővít, hív ki, pontosít vagy alakít át? Mi a szöveges és a képi információ munkamegosztása?
- Hogyan lesz belőle megváltozó tudáskészlet, gondolkodás, miképp befolyásolja mindez az információs viselkedést (tehát milyen kiegészítő megismerési nyomást vált ki, milyen más ismeretelemekkel kerül fedésbe, hogyan lehet ellenőrizni a valóságtartalmát, milyen további információs szűkületet teremt, milyen összehasonlítás felé terel)?
- Milyen döntésekhez és annak nyomán milyen cselekvésekhez vezet?

18 Kovács, 1990. Benne például: Bethlen Gábor: *Utazási instrukciók (1625–1628)*, Nadányi Mihály: *Utasítás az ifjú Nadányi Jánosnak (1656)*, Széchenyi György: *Utasítás Toronyi Lászlónak (1699)*.

19 Kovács Janka tanulmánya az elmeügyi reform érdekében a 19. század utolsó harmadában szervezett nyugat-európai tanulmányutak információs hozadékáról kínál izgalmas képet.

- Milyen körben használhatunk fel az új információk, hogyan terjednek, mekkora kört érnek el, mennyire megbízhatóak?
- Értelemszerűen: ha viszont az utazásról számot adó információk pontatlanok, hamisak, az emlékezet csapdái vagy a tudásháttér hiányosságai miatt tévesek, elfogultak, torzítottak, szándékosan meghamisítottak, akkor ez hogyan vezet helytelen következtetésekhez, hibákhoz, káros cselekedetekhez?
- Mindebből mire reflektál maga az utazó? Megnevezi-e az utazás információs célját, kontextusba helyezi-e az útnak, illetve az onnan nyert ismeretek átadásának, terjesztésének értelmét és hasznát?
- A kontextusképzésnek mi ad keretet – milyen politikai, filozófiai, tudományos, irodalmi és más kiindulópontokat azonosíthatunk? Milyen keresztutakat találunk a humanizmushoz, a felvilágosodáshoz, a modernhez, az orientalizmushoz, a posztmodernhez?
- Mennyire „helyi érvényű” és mennyire nemzetközi/globális az utazásokból szerzett ismeretek növekedése révén fokozatosan halmozódó tudás?²⁰
- Milyen elsődleges közvetítettségi és érintettségi láncok épülnek ki, kik a helyi informátorok, hogyan oldható meg fordítással a megbízható jelentéscsere, mi a kísérők szerepe, hogyan merül fel igény az utazási tapasztalatok összegyűjtésére, kompilációjára, kiadására?
- Az információ hasznosulásának hány időmetszete van a kortárs felhasználáshoz képest? Különbözik-e a forrástermészete az azonnal megosztott és a nagy késéssel újralfedezett/újraközölt tartalmaknak? Követhető-e az átadások-átvételek folyama, az utazási információk kaszkádja? Hány „élete és változata van” az utazáshoz kötődő különböző információs formáknak? Milyen elavulási-eljelentéktelenedési mintázatokat látunk?
- A kuriózumokon túl van-e értelme elmélyülten foglalkozni az ókortól kezdve számos különleges példával rendelkező „utazási epigráfiával”, az utazók által épületek falán, kőfalakon és másutt hagyott, jellemzően bekarcolt jelekkel?
- A távolság, az útvonalak növekvő hossza, a tengeri/édesvízi/szárazföldi jelleg és azok kombinációi milyen információs sajátosságokkal „járnak együtt”?
- Az „útra kelés”, az utazástervezés, az utazásindítással kapcsolatos kockázatok mérlegelése milyen stratégiákat és szokásokat alakított ki a különböző közösségek közötti helyzetekben?
- Az információs érték teljes kinyerésének reményében milyen olvasási stratégiákkal és háttértudással érdemes utazási szövegek bűvárlásába fogni? Hol leselkedik információs értékvesztés?

20 Z. Karvalics László tanulmánya válogatásunk formabontó darabja: a tudásfelhalmozás és -megosztás kérdéseit evolúciós (makroközösségi) kontextusban vizsgálja, igazolva, hogy az utazások révén megszerzett többlettudás az összekapcsolt közösségek méretnövekedése miatti alkalmazkodási igényt (is) szolgálja.

Amikor az egyes kérdések mögé történeti tartalmakat, eseményeket, szereplőket rendelünk, a konkrét leírástól újra és újra vissza kell kanyarodnunk ezekhez az általános kérdésekhez. És akkor a lehetséges, kiemelt információtörténeti relevanciájú résztémakörök között nem említettük meg még maguknak az utazásoknak a sokszínű információs támogatását. Befejezésül ezekre az önálló, kiterjedt szakirodalmi és problémavilágokra vessünk egy pillantást, a teljesség igénye nélkül:

- Térképajták, útvonalrajzok (megállókkal, kikötőkkel), szárazföldi és tengeri navigáció, tájékozódástámogatás, úti jelzések, határjelzések.²¹
- Idő-, távolság- és sebességmérés.²²
- A tömegközlekedési formák kialakulása után: járattervezés, járatinformáció, menetrend, járatkövetés.
- Az úton lévők kommunikációja, kapcsolattartása az „otthoniakkal” és más úton levőkkel (levél, küldönc, posta, távíró, telefon stb.).
- Az érintkezés, a jelentéscsere és az együttműködés nyelvi feltételei: fordítás, fordítók, és szójegyzékek szerkesztése az utazók számára.²³
- Praktikus tudnivalók célzottan szerkesztett listái: útvonalszakaszok, veszelvények és azok elkerülésének tudása, vámok, helyi törvények és szabályok, ár- és csereérték-információk.
- Mennyire gazdag és rétegzett az utazástámogatás érdekében létrejött vízi és szárazföldi specialisták: a révkalauzok, révészok, karavánvezetők, túravezetők stb. világa?
- Mit tudunk az utazások infrastruktúráját jelentő intézményekkel (szállások, lócserehelyek, kikötők, piacok stb.) és az utazások eredményességét biztosító szokásszerű eljárásokkal kapcsolatos ismeretek alakulásáról, terjedéséről? Mikor jelenik meg a marketing, az utazási szolgáltatások népszerűsítésének gyakorlata?
- Az utazást nehezítő domborzati és egyéb természeti akadályok kezelésére, leküzdésére kialakuló „utazástechnológiai” innovációk mellé hogyan csatlakoznak az útonálló, kalózos, rablók elkerülésére, lefűléseére kialakított ellenjátszmák? Mindezekről hogyan vélekednek a korabeli utazók, és hogyan jelenik meg a probléma a populáris kultúra műfajaiban? Felmérhető-e, milyen tényleges szerepet játszanak a nehézségek miatt kiformált nemleges utazási döntések bizonyos helyzetekben? Milyen jelentősége és szerepe volt az utazók megtévesztésére vagy megkárosítására kialakult változatos stratégiáknak?

21 A határkövek, irányítótáblák, ezek jel- és szimbólumvilága még nem érdemesült monografikus figyelemre.

22 A méréstörténet is az információtörténet egyik vakfoltja. Pedig például a sebességmérés nemcsak technikatörténeti izgalmat kínál, mint a hodométer feltalálása az ókorban vagy a tengeri csomó standardizálódásának története a kora újkorban: a pontosabb ismeret révén megszerzett pontosabb reprezentációk döntőbefolyásoló-döntéstámogató szerepe miatt érdemes az alaposabb vizsgálatra. A súly- és űrmértékek, valamint azok átváltása elsősorban fontosságú kereskedelem-történeti adalékok.

23 Martin, 2021.

- Turisták és a zsebkönyvek születése, praktikus utazási tudnivalókkal: a bédekker (baedeker, travel guide) és története²⁴ az antik előképektől a 21. századig.
- Útlevelek és úti dokumentumok.
- A rajz, a kép, az ábra, később a fotó illusztrációs és azonosítást segítő szerepe.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Baker

1987 Baker, Anne: *Rabszolgák földjén. Egy magyar nő felfedező és rabszolgák között 1870–1873.* Bp., 1987.

Balázs-Piri

2023 Balázs-Piri Krisztina: Sass Flóra, a hölgy pisztollyal és napernyővel. In: *Múlt-kor*, 2023. ősz, különszám [33 női sors a magyar történelemből]. <https://mult-kor.hu/sass-flora-a-holgy-pisztollyal-es-napernyovel-20231029>.

Colbert

2016 Colbert, Benjamin: 'Our Observations Should Not Be Disunited': Collaborative Women's Travel Writing, 1780–1840. In: *Viatica*, 3. (2016) <https://doi.org/10.52497/viatica553>.

Girault-Fruet

2010 Girault-Fruet, Arlette: *Les Voyageurs d'iles sur la route des Indes aux XVIIe et XVIIIe siècles.* Paris, 2010. (World Geographies, 15.)

Hale

1979 *The Travel Journal of Antonio de Beatis through Germany, Switzerland, the Low Countries, France and Italy 1517–1518.* Ed.: Hale, J. R. London, 1979. (The Hakluyt Society Series.)

Handley

2011 Handley, Mark: *Dying on Foreign Shores: Travel and Mobility in the Late-Antique West.* Portsmouth, 2011. (Journal of Roman Archaeology Supplementary Series.)

Z. Karvalics – Szabó-Gajmer

2023 *Utazók, utazások, utazási irodalom. Az információs többlet nyomában. A Szegedi Információtörténeli Műhely tizenegyedik konferenciájának előadásai.* Szerk.: Z. Karvalics László – Szabó-Gajmer Bernadett. Szeged, 2023.

Kempe

1996 *The Book of Margery Kempe.* Ed. by Lynn Staley. Kalamazoo, Michigan, 1996. (Medieval Institute Publications.)

²⁴ Talán nem meglepő, hogy az útikönyv, ami mások utazását megkönnyítő segédletként szolgál, szintén a 18. század végén születik meg. Már Thomas West tiszteletes 1778-ban kiadott útikönyve is nagyon népszerűnek bizonyult, amelyben korábbi utazók tapasztalatait gyűjtötte össze, hogy az északnyugat-angliai Lake District látogatására, nevezetességek megtekintésére, gyönyörködésre és sétára bátorítsa honfitársait. Magának a pontos és megfelelő csoportokba osztott, hiteles és olykor frissülő információkra építő műfajnak az igazi megteremtője azonban Mariana Starke író, aki az utazni vágyó britek számára főleg francia és itáliai területek bejárásához kínált sok kiadásban megjelent, népszerű segédletet.

Kovács

1990 *Magyar utazási irodalom 15–18. század*. Szerk.: Kovács Sándor Iván. Bp., 1990.

Sz. Kristóf

2023 Sz. Kristóf Ildikó: 1783. Megjelenik James Cook utazónaplóinak első, kivonatos magyar fordítása. In: *Magyarország globális története. A kezdetektől 1868-ig*. Szerk.: Laczó Ferenc – Vadas András – Varga Bálint. Bp., 2023. 393–397.

Martin

2021 Martin, Alison E.: Travel Writing and Translation History In: *The Routledge Handbook of Translation History*. Ed.: Rundle, Christopher. London, 2021. 422–434.

Mills

1991 Mills, Sara: *Discourses of Difference: An Analysis of Women's Travel Writing*. London, 1991.

Radnai

2022 Radnai Dániel Szabolcs: A hazatalálás története – a magyar utazási irodalom átalakulása a 19. század közepén (Vázlat egy műfaj- és médiatörténeti kutatáshoz). In: *Verso: Irodalomtörténeti Folyóirat*, 5. (2022) 1. sz. 9–34.

LÁSZLÓ Z. KARVALICS – BERNADETT SZABÓ-GAJMER

TRAVELS, TRAVELLERS AND TRAVELOGUES: UNDER INFORMATION HISTORY MAGNIFYING GLASS

Historians are aware of the special role of trade routes and merchants as key actors of long distance information flow. However, there is a special set of travels which organized directly with information acquisition goals, taking out or purchasing information goods (manuscripts, books, maps, technology descriptions and prototypes, know-hows, experts). That was the topic of our 11th Information History workshop on May 26, 2023, and this issue of *Világtörténet* is a selection from the best papers of the event. The introduction situates these papers in information history context, highlighting two new travel history narratives and listing relevant research questions for future elaboration. The authors point out the special motivation, possibilities, burdens, and forms of danger woman travellers manage: these differences lead them to other experiences, other sensibilities, and points of views, than their male fellow travellers. And, they argue, it is time to re-read and re-evaluate the (printed and translated) travel literature from an information perspective (using Girault-Fruet's typology). Finally, the introduction proposes 14 complex research questions to find the different forms of information surplus, "extracted" from travel events, and 12 other questions to raise attention for another subfield: the examination of information supporting tools of travels.

CONTENTS

Travels, Travellers and Travelogues: under Information History Magnifying Glass (László Z. Karvalics – Bernadett Szabó-Gajmer)	175
<i>Studies</i>	
Tamás Kristóf Árvai: Information Gain or Loss? The Interpretation Families of Sargon's II of Assyria Urartian Campaign (714 BC)	185
Szabolcs Felföldi: An Excavation on the 15 th Century Silk Road? Giosafat Barbaro's Adventure in Tana	215
Anita Sulyok: On the Road, by the Road: The Information Yield of Giacomo Casanova's Changes of Location	231
Géza Szász: Exploring Fever, Thirst for Information, Transmission of Knowledge: French Travelers in Hungary during the Reform Era	241
Janka Kovács: Technological Travel and Mental Health Reform: The Possibilities and Models of Psychiatric Institutionalization in Nineteenth-Century Hungary	257
Dorottya Mihályi: Colonial Propaganda and the Role of Concealment in Late 19 th Century North African Travelogues	283
László Z. Karvalics: From Xenia (Hospitalitas) to Selfie-Tourists: The Role of Travel in the Macrocommunity-Level Accumulation of Knowledge	299
<i>Book Reviews</i>	
<i>Viatica</i> among the Journals Specialising in Travel History (Bernadett Szabó-Gajmer)	317
John Milton's A Brief History of Moscovia (Erzsébet Stróbl)	320
Luther in the Protestant Cultural Memory: Luther Monuments 1817–1917 (Benjámín Gorzás)	323
Regional and National Structures in Central Europe (Gábor Demeter)	326

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2024. évi évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN** |

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Petőfi
Kulturális
Ügynökség